

<https://doi.org/10.15407/socium2023.02.130>
УДК 351:323.1

Creative Commons Attribution 4.0 International

Дробот Д.Б., студентка 4 курсу кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, 03039, Київ, Україна, email: drobot.di.31@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-7078-3831>,

Семенець-Орлова І.А., д-р наук держ. упр., проф., завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, 03039, Київ, Україна, email: semenetsorlova@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9227-7426>

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІЇ-ДЕРЖАВИ У ПРИЗМІ АРХЕТИПНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Порушено питання майбутнього нації-держави в інформаційну епоху. Футуристичний екскурс майбутнього національної держави залишає широке поле для роздумів та досліджень. Актуальним є створення якісно нової постмодерної концепції нації на протизагу традиційним індустріально-модерним, що допоможе сучасній людині не лише помірно дистанціюватися від глобалізаційних устоїв світобуття, але й створити своєрідний аксіо-резистент для національної держави. Об'єктом дослідження постає вся сфера національної свідомості крізь призму досліджень сучасних західних теоретиків нації у спектральному аналізі. Предмет дослідження – соціологічна концепція нації (Д. Шнапер) та політико-правова концепція тріадного націоналізму (Р. Брюейкер). Головний задум – з'ясувати специфіку теоретичного навантаження супрамодерних західних концепцій нації та націоналізму, проаналізувати, зіставити концептиви сучасних теоретиків нації з модерними, сформувати нову стратегічну теорію розвитку нації-держави в інформаційну епоху, довести неможливість занепаду нації-держави в мінливих умовах глобалізованого ХХІ ст. У дослідженні визначено когнітивну цінність та інтелектуальне навантаження теоретичної та праксеологічної сторін сучасних наукових версій нації та націоналізму і евристичного потенціалу, що може дати поштовх побудові нової теорії стратегічного розвитку нації-держави у ХХІ ст. Визначено методологічні орієнтири проблеми становлення національної держави в епоху глобального суспільства в зіставленні з теоретиками концепцій глобального світобуття (М. Маклюєном, Н. Постменом, С. Кастельзом), відповідно, визначено аспекти зміни функціонального навантаження поняття національної держави на сучасному етапі. Виявлено виражену мобільність націології.

Ключові слова: держава, державне управління, сучасні концепції, нація-держава, архетипна методологія.

Drobot D.B., 4th-year student, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, email: drobot.di.31@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-7078-3831>,

Semenets-Orlova I.A., Dr. Habil. (Public Administration), Professor, head of the department of public administration, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039, Ukraine, email: semenetsorlova@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9227-7426>

MODERN CONCEPTS OF THE NATION-STATE THROUGH THE PRISM OF ARCHETYPAL METHODOLOGY

The paper dwells on the nation-state's future in the information age. The futuristic tour of the nation-state's future leaves a wide field for reflection and research. It is time to create a qualitatively new postmodern concept of the nation as opposed to the traditional industrial-modern one, which will

© Дробот Д.Б. Семенець-Орлова І.А., 2023

help the modern man not only to moderately distance himself from the globalization foundations of world life but also to create a kind of axio-resistant for the nation-state. The object of research is the entire sphere of national consciousness through the prism of the research of modern Western theoreticians of the nation in spectral analysis. The research subject is the sociological concept of the nation (D. Schnapper) and the political and legal concept of triad nationalism (R. Brubaker). The main idea is to find out the specifics of the theoretical load of the supramodern Western concepts of nation and nationalism, to analyze and compare the concepts of modern theorists of the nation with modern ones, to create a new strategic theory of the development of the nation-state in the information age, to prove the impossibility of the nation-state in changing conditions of the globalized 21st century. The author determines the cognitive value and intellectual load of the theoretical decline and praxeological aspects of modern scientific versions of the nation and nationalism and the heuristic potential that can give impetus to constructing a new theory of strategic development of the nation-state in the 21st century. The methodological orientations of the problem of the position of the national state in the era of global society are clarified in comparison with theoreticians of the concepts of global world life – M. McLuhan, N. Postman, M. Castells, and, based on this, the aspects of changing the functional load of the concept of the national state at the current stage are determined. Expressed mobility of nationology is determined.

Keywords: state, public administration, modern concepts, nation-state, archetypal methodology.

*Життя нації – це постійна боротьба,
та одного разу досягнувши суверенного стану державності,
нація реалізує себе в усій своїй унікальності.
Фрідріх Людвіг Ян*

*Місцева автономна одиниця стане нацією лише за умови,
що її автономія супроводжується визначними та тривалими політичними подіями,
здатними передати їй відчуття особистої особливості
та посилити повагу її зовнішнього оточення.
Іштван Бібо*

Тема є актуальною, оскільки недостатньо досліджень сучасних західних концепцій нації, необхідно розробити аналітичні концепції на основі порівняння зі станом нації-держави у сучасному мінливому глобалізаційному світі, а також потреб витворення якісно нової, стратегічно спрямованої у майбутнє національної теорії. У сучасному світі боротьба “стрижневих держав” змістилась у гуманітарний простір (“перемога” шляхом знищення “ворога” у свідомості суспільства). Це довело ефективність поширених інструментів відтворення архетипових смислів і конструктів колективного несвідомого з певною політичною метою. Культури є суперниками інших культур і відчують своє внутрішнє виснаження. Держави з імперськими амбіціями озброюють суспільство військовою психологією і побудованими на архетиповому матеріалі героїчними міфами. Кордоцентризм української нації, який походить від архетипових особливостей її менталітету, певною мірою сприяв швидкій засвоєваності нав’язаних суспільству ззовні штучних міфів.

Пов’язаність психологічного, соціально-політичного розвитку національної спільноти зумовлює потребу управління конфліктом між свідомими і несвідомими компонентами менталітету нації, що актуалізує наукове дослідження цієї проблеми.

Характерною ознакою дослідження є незначний об'єм джерельної бази аналітичного характеру – вивчення праць сучасних теоретиків нації та націоналізму (Д. Шнапер, Б. Андерсона, Р. Брюбейкера, Г. Сетон-Вотсона, Л. Грінфельд, Е. Гіденс, Е. Гобсбаум та інших) і аналіз їх теоретичних надбудов та концептуальних праксіологем.

Джерельна база дослідження є об'ємною та різноманітною. При написанні роботи використано першоджерела – праці Д. Шнапер “Спільнота громадян” та Р. Брюбейкера “Переобрамлений націоналізм”. Класичні націософські монографії Е. Сміта, О. Бочковського, Е. Ренана, Е. Гелнера, Г. Касьянова використовуються для дотримання сталості, послідовності та завершеності щодо подання матеріалу. Для підтвердження/спростування гіпотез використано аналіз дослідницьких робіт когорти сучасних вчених-націологів: Е. Гобсбаума, Г. Сетон-Вотсона, П.Р. Браса, В. Коннора, Л. Грінфельд, К. Дойча та інших. Через призму думок цих вчених формувався власний аналітичний погляд щодо пошукового аспекту теми дослідження. Монографія Б. Андерсона “Уявлені спільноти” розглядається в дослідженні як така, що дала старт сучасним західним концепціям нації та містить у собі той потенціал, що певною мірою визначив межі націологічних дискусій на сучасному етапі.

Мета статті – за допомогою аналізу сучасних концепцій нації та націоналізму, кореляції отриманого аналітичного матеріалу з традиційними модерними національними цінностями та творчою ініціативою сформулювати власний погляд щодо пошуково-аналітичного аспекту теми роботи, показати своє наукове бачення проблеми нації-держави в сучасному глобалізаційному світі та наукову версію перспективної теорії стратегічного розвитку нації. Представлено категоріальний розгляд поняття “сучасна концепція нації”, виокремлення із загального аналізу тих її специфічних сторін, що власне визначають “сучасну концепцію нації” як альтернативну модерним концепціям.

При написанні роботи використано такі методи:

– серед загальної групи: порівняльний метод (порівняння поглядів сучасних і модерних теоретиків нації та націоналізму), історичний метод (оцінка поглядів модерних націологів і спроба екстраполювати їх на сучасну епоху), системний метод (поняття “сучасна концепція нації” розглядається як цілісне явище з додатковим змістовим навантаженням деяких аспектів актуальності втілення цього поняття в ХХ ст.), інституціональний (покроковий аналіз значущих сторін національних концепцій сучасних західних теоретиків), нормативно-ціннісний (аналіз аксіологем національної держави у світлі сучасного глобалізованого суспільства), функціональний (спроба змодельовати втілення сучасних західних національних концепцій на державницький ґрунт);

– серед емпіричних методів: одержання емпіричної інформації з першоджерел, аналізу, синтезу і систематизації доступних соціологічних даних; моделювання ситуацій розвитку національної держави за різних умов та у вимірі різного історичного часу.

Можемо констатувати назрілу потребу розв'язати специфічні глобальні проблеми людства та раціональної ноосферно-інформаційної цивілізації через реактуалізацію проблеми вивчення того, що зближує і толерує світ. Прийом використання архетипів

для регулювання суспільно-політичних процесів є дуже дієвим, він становить єдиний правильний метод доторкнутися до священного, тобто торкнутися людської свідомості та душі, вплинути на них.

Вперше дефініцію поняття архетипу дав К. Юнг, який вперше запровадив це поняття. Вчений визначив архетип як конструкцію свідомості, що відображає символічні прообрази, які фіксують біосоціально оформлений культурний досвід людського роду та характерний для всіх народів.

Англійський історик Г. Сетон-Вотсон звернув увагу на дві крайності в підході до проблем нації та націоналізму. Так, на думку представників “націоналістичного утопізму”, більшість націй віддавали належне екстремальним проявам націоналізму, ксенофобії, агресії та зверхності щодо інших націй. Проте “моя” нація, вважали вони, не уражена цими хворобами. Хоча попередні революції робилися великою кров’ю і закінчувалися тиранією, саме “їхня” революція, з відверто суб’єктивної точки зору, буде зразком гуманності, справедливості та соціального прогресу.

Інший інтелектуальний глухий кут – зверхньо-поблажливе, іноді презирливе ставлення до націоналізму, національних рухів як до чогось застарілого, морально неповноцінного, не гідного людської природи. У світлі цього підходу прагнення сучасних, “молодих”, “нових” націй до самовизначення сприймається як загроза людству. Особливо поширена така точка зору серед представників “усталених” націй, які протягом тривалого часу користувалися перевагами незалежності, соборності, процвітання і величч (американці, англійці, французи, шведи тощо). Проте, на думку Г. Сетон-Вотсона, ті, хто ставить себе над націоналізмом, фактично стають носіями націоналістичних передсудів.

Про теоретичну спадщину націософії влучно зауважив Б. Андерсон: “Вражає політична сила націоналізму і нації супроти її філософської убогості і навіть непослідовності” [1, с. 23]. Справді, у теорії нації немає таких геніїв, як Т. Гоббс або А. Токвіль, а це, певною мірою, дає змогу космополітичним інтелектуалам легковажити та спекулювати на поняттях нації.

За Р. Брюбейкером, сучасній націологічній науці не вистачає теоретично ускладненого подійного аналізу усвідомлення нації та націоналізму (важливість випадкових подій, їх теоретизування): нація як подія, що раптово кристалізується, а не поступово розвивається (праці М. Салінза, Е. Еббера, В. Сюела та інших сучасних націологів) [2, с. 142]. Чітко детермінований такий підхід дав би можливість сподіватися на розуміння процесуальної динаміки націоналізму.

Сам феномен націоналізму є специфічним. Ми не можемо виміряти силу націоналізму лише у термінах відродження або зникнення. Через багатогранність і багатолітність націоналізму немає сенсу порушувати питання про те, наскільки він є сильним, настає він чи відступає.

За Р. Брюбейкером, нація – це історично сформована конструкція, колективна особа [3, с. 34]. Матеріалізація нації (сприйняття нації як реальної конкретної спільноти або колективу) є центральним у квазіперформативному дискурсі націоналістичних політиків, які у певний момент можуть створити те, що і слід передбачити – існування нації як реально мобілізованої або готової до мобілізації групи.

“Нація” є одним з найбільш оманливих і тенденційних понять у політичному словнику. Матеріалізація націй на практиці – безумовна, але слід уникати ненавмисного відтворення або підсилення цієї матеріалізації націй з матеріалізацією націй у теорії.

Заперечення реалістичного та матеріалістичного способів міркування про нації – це не дискусія про реальність статусу нації, а:

- переосмислення цієї реальності, зміна активності;
- відокремлення вивчення статусу нації або усвідомлення нації від вивчення націй як матеріальних сутностей, колективів і спільнот;
- зосередження на усвідомленні нації як концептуальної змінної (Д. Неттль), а не націй як реальних колективів;
- розуміння нації не матеріальною, а інституціональною формою; не як колективність, а як практичну категорію; не як сутність, а як випадкову подію. Тільки в такий спосіб можна зафіксувати реальність статусу нації та реальну силу націоналізму. Не запитувати: “Що таке нація?”, а натомість: “Яким чином статус нації як політична та культурна форма інституційована в межах держави та міждержавному житті”. Яким чином нація працює як практична категорія та пізнавальні рамки?

Низка нещодавніх глибоких дискусій з проблем націоналізму уникають сприйняття нації як реальної сутності [4–6].

На думку Р. Брюейкера, націоналізм не є породженням нації, він продукується, або краще сказати індукується політичними сферами певного типу, при чому може генеруватися не тільки політичними сферами, але й економічними (наприклад, через перебудову постсоціалістичної економіки певною мірою може зростати націоналізм) тощо. Націоналізм був як причиною, так і наслідком націоналізацій політичного простору [3, с. 150].

У часи прогресуючих глобалізаційних тенденцій організація політичного простору за національними лініями дедалі менше відповідає суспільним, економічним та культурним реаліям [7, с. 194]. Тенденція до самоствердження в Європі не має аналогії поза її межами. Постнаціональна Європа намагалася показати всьому світові “образ його власного наднаціонального майбутнього”. Проте перша половина 90-х років ХХ ст. продемонструвала бурхливе відродження національних держав і національної ідеї в Європі. Яскравим свідченням цього був опір Маастрихтському договору та невдача розробити спільну відповідь на югославську кризу.

Європа входила не у постнаціональну еру, а у постбагатонаціональну еру через масштабну націоналізацію колись багатонаціонального політичного простору. На думку Р. Брюейкера, нині націоналізм залишається центральним у політиці як у межах новоутворених національних держав, так і між ними, аналогічно як такий концепт побутовував у міжнародних стосунках після Першої світової війни.

Наш світ не є “світом націй”, хоча це часто стверджує Е. Сміт [8, с. 187]. Сучасний світ, в якому нації широко, хоча і нерівномірно, присутні та діють як категорії соціального бачення та поділу; в якому самоусвідомлення націй може раптово і потужно “трапитися”; але це не означає світу націй – реальних і тривалих колективів.

На думку Р. Брюбейкера, найголовніше для сучасної націологічної науки – збереження аналітично важливого значення нації як практичної категорії, залишаючи націю як міцну спільноту націоналістам.

Ідеальний тип сучасного національного суспільства, який би ґрунтувався на цінностях, принципах та інститутах громадянства у своїй монографії намагалася змодельовувати і викласти відомий соціолог Д. Шнапер. Дочка відомого вченого Р. Арона мала за мету створити абстрактне політичне суспільство, яке через інститут громадянства виходить за межі конкретних стереотипів, окремої відданості та соціальних нерівностей його членів. Адже усі люди, на думку Д. Шнапер, незалежно від свого історичного або етнічно-релігійного походження та соціальних характеристик, є громадянами [9, с. 125].

Демократична нація будує свою легітимність на цьому абстрактному політичному суспільстві, “спільноті громадян”, що складається з юридично та політично вільних і рівних людей. Йдеться не про зображення об’єктивної реальності, а про формулювання принципу, на якому ґрунтується політичне право на життя сучасних демократичних націй, іншими словами про “ідею” (в логічному розумінні) або ж про ідеальне політичне сьогодення.

Ідея трансцендентності (що є поза межами свідомості та пізнання, антонім іманентному) через політику дозволяє зрозуміти, що навіть у суспільствах, які вважають себе “найбільш громадянськими”, наразі залишаються та посилюються етнічні особливості [9, с. 128].

Спільнота громадян характеризується, насамперед, не тим, що громадянського в ньому більше, ніж етнічного, або ж навпаки, а тим, що принцип трансцендентності етнічного сьогодення конкретного суспільства походить з принципу громадянськості й обґрунтовує своє право на існування цієї творчої утопії. Саме це пояснює, що традиційне протиставлення між “етнічною” нацією або нацією “німецького” типу, з одного боку, і “громадянською спільнотою” або спільнотою “американського” (чи “французького”) типу, з іншого боку, є історичним та ідеологічним, проте аж ніяк не аналітичним.

Формулювання цілого типу нації через вихід за етнічні реалії та соціальну нерівність за допомогою принципу громадянськості також дозволяє краще усвідомити суспільні реалії, ніж попередні бінарні історичні та ідеологічні концепції. Незалежно від історії становлення нації та аргументів націоналістів у всіх демократичних суспільствах переплітаються етнічні та громадянські фактори. Узгодження реалій, які Д. Шнапер назвала етнічними, з принципами та інститутами громадянства неминуха. Д. Шнапер запевняє, що слід залишити далеко позаду історичне протиставлення між “етнічним” та “громадянським” і визнати, що не існує двох ідей нації [9, с. 13].

Принцип громадянства, або громадянський принцип, який організовує громадян у спільноту, полягає у спробі вийти за межі визначення окремих історичних спільнот, що утримує людей усередині однієї політичної групи. Проте найбільш громадянські нації ставлять за мету виховати національний етнос.

Внутрішній розвиток демократії, коли життя суспільства, здається, зосереджується, на виробництві багатства та його перерозподілі, гедоністичній логіці виробництва,

що характерне для сучасного етапу, підриває саму політичну ідею, яка була біля витоків створення націй, настільки, що навряд чи демократія має змогу вимагати від своїх громадян захистити її ціною власного життя. Більше такої жертви не існує: особистість та її інтереси посіли місце громадянина з його ідеалами.

До Першої світової війни нація виступала засобом захисту та поваги до того, що в людині є по-справжньому людським, тобто її незалежності, символом якої є рівність та свобода. У цьому розумінні “принципом і метою створення нації є участь у житті держави всіх її громадян. Саме для того, щоб брати участь у житті держави, етнічні меншості вимагають визнання їхньої мови. Відкидати наявність сучасної нації означає відкидати ідеї переходу до політики постійної вимоги рівності” [10, с. 299].

Нація як джерело суверенітету народилася не на порожньому місці. Е.Ж. Сієсом (провідним діячем Великої французької революції) та у ст. 3 Декларації прав людини зазначено, що “принцип будь-якого суверенітету, насамперед, полягає в нації”. Сучасний базис соціальних зв’язків береться під сумнів. Під час створення націй політика замінює релігійний або династичний принцип об’єднання людей. У будь-якій демократичній нації політика породжує соціальні проблеми [11, с. 156].

На сучасному етапі соціологи недооцінюють того факту, що в сучасному суспільстві соціальні зв’язки набули політичного, а отже, національного характеру. Проте аналізувати націю слід, насамперед, з політичної точки зору, відразу надаючи місце різним представництвам та інститутам, завдяки яким вона формується та розвивається. Н. Еліас критикував соціологів, які ухилялись від “доволі неприємного обов’язку визнати, що межі суспільства найчастіше збігаються з державними або ж з етнічними кордонами” [12, с. 216]. Інакше кажучи, він не зважав на одну з характерних особливостей сучасного суспільства, а саме на той факт, що соціальні зв’язки мають, насамперед, національний характер.

Для Е. Сміта справжня соціальна реальність, як і раніше, полягає у зв’язках і належності до певної етнічної групи на підставі спільних рис та інтересів. Нація є лише абстрактною спільнотою, яка в кращому разі тільки живить міфи, спогади, цінності та символи – “міфічно-символічна система” – етносів, що існували раніше і за межі яких їй ніколи не вдавалося вийти [13, с. 184].

Основна ідея монографії Д. Шнапер “Спільнота громадян” – надання певних інтелектуальних інструментів для розуміння природи й розвитку історичних націй та пояснення логіки ідеї нації. “Коли в цьому творі ми говоримо, що людина мусить поважати закон, то це є лише спроба довести, що така поведінка вписується у саму логіку функціонування демократичної нації”, – стверджує автор [9, с. 24]. Соціологічний аналіз нації не має нічого спільного з політичними промовами націоналістів. Як і демократія, нація є водночас ідеологією та політичною системою. Їх слід розуміти у міру вияву об’єктивної реальності, але їх не слід плутати.

Кожній нації властива напруженість між принципами демократичного громадянства та особливостями кожної нації (між загальними та національними цінностями). Д. Шнапер пропонує теорію нації як специфічної форми політичної організації, що народилася між XVII та XIX століттям в Західній Європі та Північній Америці, звідки і поширилася на весь світ.

Завдання національної держави полягає у встановленні та посиленні національних особливостей, завдяки чому спільнота громадян, що є абстрактним поняттям, стає конкретною реальністю, характерною для цього часу та місця і здатною мобілізувати й об'єднати різні верстви населення.

Як будь-яка політична одиниця, нація визначається своїм суверенітетом, необхідним всередині для інтеграції населення, яке воно об'єднує, та ззовні для самоствердження себе як історичного суб'єкта на підґрунті існування націй – політичних одиниць і відносин між ними. Проте головна особливість нації полягає в об'єднанні населення у спільноту громадян, існування якого зумовлює внутрішню та зовнішню політику держави. Тому Д. Шнапер однаково говорить про громадянське, політичне, демократичне суспільство або ж про націю – спільноту громадян.

Дж. Армстронг у творі “Nation before nationalism” [14] та С. Бергер “Bretons, Scots and other European Nations” [15] (після падіння Берлінської стіни, як гриби після дощу, почали з'являтися праці про “повернення до нації” або про “велич нації”, тобто про етнічні групи) теж не роблять різниці між етнічними групами та націями, оскільки вони обоє розуміють під націями інфрадержавні спільноти, без вираження власної політики та державності. Чи не логічно виправдовувати можливі вимоги щодо трансформації етнічної групи у націю та водночас вважати, що природа етносу так само є легітимною, як і природа нації?

Якщо слідувати логіці Д. Шнапера, називати нацією політичну форму сучасної демократії, то ми побачимо, що це нещодавня структура. Нація організує населення у суспільство громадян, існування якого виправдовує внутрішню та зовнішню діяльність держави. Держава є інструментом нації. Її діяльність спрямована, насамперед, на інтеграцію населення через громадянство та водночас на встановлення відносин між іншими націями – політичними одиницями.

Нація є раз і назавжди сталою організацією. Вона є продуктом інтеграції в прямому розумінні цього слова. К. Гірц назвав процес створення нових націй після розвалу французької та англійської колоніальної імперії інтегративною революцією [16, с. 140].

Громадянство – юридичний зв'язок між людиною і державою – становить виняток з правила Т. Парсонса, який стверджує, що в сучасних націях кількість нових ролей і набутого статусу постійно збільшується на шкоду успадкованого статусу. Переважна більшість людей зберігають одне громадянство, яке вони отримують від народження. Громадянство є лише особливим випадком загальновідомого факту, коли в наш час формування суспільних відносин між людьми відбувається всередині вже наявних національних спільнот.

Для Д. Шнапера ідея громадянства є основою національної ідеї. Про ідею громадянства згадують М. Мос і Р. Арон. За Д. Шнапер, основною умовою існування нації є погодження громадян з ідеєю існування незалежної політичної сфери, особистих інтересів і розуміння необхідності поважати ці інтереси. “Те, що, насамперед, виражає термін “громадянський” (необхідний для створення нації), це розуміння суспільного як окремого та відмінного поняття, а звідси – наявність справжнього суспільного інте-

ресу, який не завжди панує над особистими інтересами або інтересами окремої групи людей, але часто не залежить або заходить з ними в конфлікт” [16, с. 156].

Нація – не тільки спільнота громадян, це також політична одиниця. Ідеальна нація означає, що держава має бути не тільки конкретним інструментом внутрішньої інтеграції, але також, щоб вона вела незалежну зовнішню політику на міжнародній арені на основі суверенітету нації як політичних одиниць. Р. Арон дотримувався ідеї про “повну незалежність національної держави на зовнішній арені” як одного з трьох основних принципів існування ідеальної демократичної нації. Якщо демократична нація являє собою націю як політичну одиницю, то “незалежність держави перед зовнішніми чинниками” добре характеризує реальність [10, с. 167].

Самого твердження принципу громадянства ще недостатньо для створення спільноти громадян. По-справжньому залучити людей можливо, лише запропонувавши їм певну кількість реальних підстав, цінностей і переваг, які виправдали б неминуче пригнічення з боку колективного життя та їхньої участі у зовнішніх подіях, які, можливо, потребуватимуть від них навіть пожертвувати власним життям. Залучити їх можливо лише спільними діями соціальних інститутів, завдяки яким покоління переймає звичку жити та співіснувати разом, що властиве окремій історичній спільноті.

Осмислення поняття “нація” як певної єдності у глобалізованому світі змінюється. Вже сьогодні її не можна обмежити територіальною чи мовною спільнотою. Можливо, завтра нею буде якась віртуальна спільнота користувачів, скажімо, певного типу програмування. І тоді її адепти зможуть фізично перебувати у різних частинах світу, однак, у єдиній електронній мережі.

Вчені суспільствознавці, які вважають, що національна держава поступово сходить з історичної арени, залишають місце наднаціональним силам і утворенням (Г. Белов, Ю. Павлов, В. Галецький), науковці з особливим авторитетом у націологічній науці (Б. Андерсон, Е. Геллнер, Е. Сміт) концептуально не допускають саму можливість подібної трансформації ролі нації та національної держави. Відомий соціолог М. Манн доводить неминучість зростання їх значення, особливо на величезних просторах Азії та Африки. Б. Андерсон зауважив: “В останні роки ніхто не зробив так багато, як Майкл Манн, для того, щоб озброїти нас всесвітньо-історичним, порівняльним розумінням розвитку сучасних інститутів і, головним чином, держави. Його внесок, насамперед, полягає в елегантному, повному точних деталей, розвінчанню міфів” [17, с. 45].

На основі теорії М. Манна щодо розвінчання міфів про занепад нації-держави в глобалізованому світі [18, с. 382] під час дослідження виявлено три міфи.

Міф перший: глобалізація – це процес і стан, несумісний з наявністю націй. Вона спрямована на спрощення та ліквідацію національних спільнот (адепти – російські вчені Ю. Павлов, І. Кондаков, М. Ярська). Є. Ращупкіна зауважує, що глобалізація обезцінює національну локальну культуру, створює “треті” культури – гібридні [8, с. 34].

Розвінчання міфу: інтернаціоналізація – глибинна основа і джерело глобалізації, вона пов’язана з процесами, що проходять між націями, які генетично формуються у внутрішньо національному житті. Кожна нація наділена величезним творчим потен-

ціалом, створює цінності – культурні, наукові, технологічні, що стають достоїнством людства. Вихід всього цінного за межі національних кордонів створює ситуацію, що інші народи приймуть ці цінності, включать їх у власне життя як частину власної культури, науки, техніки, досвіду, самі адаптуються до них і їх адаптують до свого життя. Проте головне полягає в реалізації могутніх потенціалів та сил інтернаціоналізації: перевірки соціальної значущості створених у національному житті духовних, матеріальних, наукових продуктів і цінностей. Тепер саме міжнародне життя, що виникло в результаті інтернаціоналізації як її продукт, стає ареною формування нових її передумов. Висновок очевидний: на основі економічної, політичної, культурної та соціальної глобалізації відбувається процес формування та розвитку національного життя. Капітал, техніка, наука, культурні зразки, досвід, отримавши вихід з національних кордонів країн Європи, дали могутній поштовх національним процесам там, де вони відбувалися. Подальша глобалізація не лише неможлива без створення у надрах національного життя нових цінностей, соціально значущих для всього людства, вона викликає до життя зростання національної свідомості народів, значущості національної ідентичності для кожної людини.

Зараз складно віднайти виявлення настроїв байдужості людей до проблем свого національного життя. Крім того, сьогодні зростає значущість національної ідентичності для колективу, кожного індивіда, який виконує інтегративні та нормативні, когнітивні й адаптивні, захисні, ідеологічні та духовно-психологічні функції. У цьому контексті Е. Геллнер зауважив: “Для звичайної людини кордони її культури є якщо не кордонами всього світу, то кордонами, в яких вона може отримати роботу та суспільне визнання, зберегти достоїнство, громадянство, можливість брати участь у житті соціуму. Залишаючись у цих кордонах, індивід знає правила гри та розуміє, що відбувається навколо; виходячи за межі, починає робити помилки, стає не зовсім адекватним. Найбільш глибокі пласти його ідентичності визначаються не його банківським рахунком, не статусом у його власній сім’ї або суспільстві, а засвоєною в процесі освіти письмовою культурою. Його націоналізм не є яким-небудь атавізмом, а навпаки, слугує вираженням його повністю визначених інтересів” [19, с. 116–117].

Міф другий: національні держави вижили себе, вони несумісні з глобалізацією та сходять з історичної арени, тому що економічна міць транснаціональних компаній переважає міць середніх держав (Ю. Шишков, А. Мовсеян, С. Огнівцев). В. Галецький без сумнівів вважає, що глобалізація руйнує суверенітет державних одиниць, які знаходяться в полі її дії. “Глобалізація, – стверджує він, – це процес, спрямований на руйнацію будь-якого державного суверенітету” [17, с. 65].

Розвінчання міфу: історичний процес показує, що на початку ХХ ст., коли розпочалася епоха швидкої монополізації та транснаціоналізації, не лише дрібні, але й багато великих держав (Китай, Іран, Туреччина) були окутані павутиною економічної, фінансової, політичної та іншими залежностями від „великих” держав, які панували у світових відносинах, незважаючи на суверенітет навіть європейських держав. Проте із середини століття почався процес повсюдного створення національних держав, і сьогодні для захисту їх суверенітету більше міжнародних умов, ніж будь-коли.

Відкритим залишається запитання: “Чому ідея національної держави є поширеною сьогодні у світі?”. Чому навіть нечисленні народи Європи у демократичних країнах (шотландці, валлійці, фламандці, баски, каталонці) добиваються державності? З. Бауман наголошує: “Парадоксальним чином не тріумф, а саме смерть державного суверенітету зробили ідею державності дуже поширеною” [20, с. 426].

Створення на початку 90-х років ХХ ст. більше ніж півтора десятка національних держав у Європі (деякі з них малі – Хорватія, Словенія, Македонія та інші) демонструє віру народів у здатність держави ефективно захищати національні інтереси. На думку М. Манна, подібні судження мають у своїй основі європоцентризм, а Європа “не є майбутнім світу” [18, с. 382]. У всьому світі набирає обертів процес становлення та розвитку національних держав, особливо в країнах Азії та Африки. В Європі, за М. Манном, при послабленні деяких функцій і властивостей, держава у деяких сферах розвивається, розширяється завдяки місцевим, регіональним і особливо таким, які належать до приватної сфери, силам. “У сучасній національній державі ідея суверенітету залишається актуальною, як ніколи. Просто мілітаризм, інфраструктури комунікацій, економічне, соціальне і сімейне законодавство та чітке відчуття належності до національної спільноти злилось в єдиний інститут”, – відмічає макросоціолог [18, с. 384–385]. М. Манн стверджує: “Суспільство, взяте ззовні, ніколи не було просто національним. Воно було також транснаціональним, тобто включало в себе такі відносини, які вільно простягалися б за національні кордони. Транснаціональні відносини виникли не в “постсучасний” період – вони накладають обмеження на суверенітет держави завжди і всюди” [18, с. 385]. Національний суверенітет завжди був обмежений, з одного боку, капіталістичним, з іншого, – культурним транснаціоналізмом.

Серйозний аналіз феномену глобалізації відкриває надзвичайно цікаву її особливість: *не лише глобалізація неможлива без нароццування сил і потенціалу національного життя (а це пряма функція національної держави), але й сама глобалізація додала національній державі принципово нову, раніше невідому функцію.* У сучасному глобалізованому світі соціальна мобільність, яка отримала гігантські масштаби, інтенсивність комунікацій і нерівність між країнами та народами створюють нові факти, умови й основи відносин між групами, спільнотами людей. Іде активний розподіл і перерозподіл ролей, життєвих можливостей. Дискурс тепер не лише про те, наскільки неадекватно відчуває себе людина поза культурними національними кордонами, але й про те, що в конкурентній боротьбі за життєві перспективи вона, як і цілі колективи, не отримує виграшних ролей, якщо не буде спиратися на сили держави. Цим пояснюється поширення сучасної національної держави, ось чому народи заради неї готові йти на жертви.

Таким чином, транснаціоналізація не відмінює державний суверенітет і по-новому ставить комплекс проблем його захисту. Економічна діяльність все ще міцно пов’язана з національною основою – господарським ґрунтом. М. Манн зазначає, що незважаючи на міжнародну мобільність фінансового капіталу, велика частка продукції національного виробництва передбачена для внутрішнього споживання, а “транснаціональні компанії” зосереджують вище керівництво і дослідницькі організації у межах національних держав [18, с. 383].

А. Рено, намагаючись сформулювати ідею нової демократичної нації та подолати надто просте протиставлення між нацією-прагненням і нацією-спадщиною, запропонував новий термін “здібність до навчання”, як основну ідею нації, коли “видима ознака наявності свободи у культурі та традиції нації полягає у здатності людини навчитися цінностям цієї свободи та традиції” [13, с. 188] (традиційний соціологічний термін “соціалізація”). Згідно з А. Рено, нація має сама навчитися прийнятно адаптуватися до умов глобалізованого XXI ст.

Ю. Хабермас свого часу запропонував поняття “конституційного патріотизму”, який на відміну від “умовної” форми національної сутності, не відповідає конкретній цілісності, а навпаки, конкретним процесам та принципам – громадянська та політична участь у національній ідентифікації [21, с. 238]. Патріотичне почуття пов’язується не з країною як певною культурою та історичною нацією, а за державним принципом права. Люди приєднуються до принципів правової держави та до республіканського устрою, крім будь-якого посилання на територію та певну історичну або культурну спільноту. Кожна демократична держава була б в змозі надихнути патріотизм як необхідну умову збереження нації у глобалізованому світі.

Ж. Коста-Ласку пропонує європейське громадянство, яке б визначалося гармонійними національними законодавствами, що не суперечать правам людини та супроводжуються “контрактом громадянства” між народами, що є вільними, при цьому залишаючись пов’язаними з певною культурою, за умови, що соціальні дії, які виходять з цієї культури, не є несумісними з наднаціональними принципами прав людини.

У цей дискурс втрутився Ж.-М. Феррі. “Розщеплення політичних поглядів та культурної належності”. За визначенням Ж.-М. Феррі, ризиковано було б залишити без політичного контролю націоналізм екзистенціалістів і спровокувати ідентифікаційну фрагментацію й насильницькі конфлікти нації. Втративши таким чином усю силу та всю політичну владу, вони більше не змогли б контролювати етнічні пристрасті. Водночас повна логічність і абстрактність політичного задуму зробили б цю “чисту” націю занадто крихкою. У світі, де наявна напруженість, та навіть розлюченість так званих етнічних націй, нації, які засновані лише на “конституціональному” патріотизмі, вижити не змогли б [21, с. 194].

Демократичне суспільство навіть у глобалізовану епоху потребує наявності певного комунікативного та міжособистісного простору у громадян, який ми можемо назвати національним. Для цього необхідно, щоб всі члени суспільства розмовляли однією мовою, мали певну культуру або, принаймні, декілька спільних цінностей.

Згода інтелекту поділяти абстрактні ідеї, такі, як права людини, повага правової держави, не може замінити в передбачуваному майбутньому політичну та емоційну мобілізацію, які породжує процес впровадження національної традиції.

Необхідним для нації-держави у XXI ст. і надалі залишається формування консолідованої національної еліти, що вміє поєднувати різні цивілізаційні коди, поширення загальноприйнятної матриці позитивної історичної пам’яті без білих плям, формування власного соціокультурного проєкту.

Змагання держав не долається якимось новим політичним порядком. Навіть якби якісь держави об’єднали свої суверенітети, нація залишалася б єдиним чинним фоку-

сом і виборчою одиницею для з'ясування народної волі. Глобальна культура, схоже, не спромоглася забезпечити людей колективною вірою, почуттям власної гідності. Національне єднання надає фізичний і психологічний захист, який не в змозі надати будь-яке етнічне єднання з обіцянками колективної пам'яті після смерті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для прихильників політичного реалізму (Г. Моргентау) нація-держава є, була і буде основним елементом та головним рушієм міжнародного співробітництва; для теоретиків глобалізму (Д. Розенау) національна держава здає свої позиції в світі. Можливо, істина десь посередині, оскільки певні держави (зокрема, США) і сьогодні продовжують успішно захищати свої національні інтереси. Нація в глобальному світі – не статичність спільного співжиття, а процес життя-боротьби за безперестанне оновлення, перепрограмування ідентичності. Нація – це громадянська спільнота.

Якщо у творах М. Вебера можна було спостерігати тенденцію прирівнювання нації до держави, а держави – до волі осіб, які перебувають при владі, сучасні мислителі, навпаки, недооцінюють роль політичних утворень. Одні надають перевагу ефекту технічних та економічних умов у формуванні нації і не зважають на політичні ідеї та установи: подібних ідей дотримуються, наприклад, К. Дойч, Е. Геллнер або І. Валлерстайн. Інші (С. Ліпсет та Б. Андерсон) обґрунтовано підкреслюють, що існування нації потребує, щоб люди виробили її ідею. При цьому варто зазначити про певну недооцінку ролі реальної та колективної значущості у національному будівництві. Як одні, так і інші вписуються в політичну культуру, що намагається зменшити роль держави та започаткувати, відштовхуючись від досвіду Великої Британії, перевагу особи над колективом, суспільства над державою.

З послабленням національних зв'язків і появою соціальних можливостей, якими може користуватися лише невелика кількість осіб, зникло поняття колективної долі та загальних ризиків, а з ними і готовність розподіляти ресурси і відповідальність. Розподіл соціальної відповідальності є раціональним для індивідів, які розраховують провести своє життя в межах однієї спільноти, але менш раціональним для осіб, які збираються переселитися з однієї держави до іншої, або при зміні кордонів самої спільноти.

Під час дослідження було проаналізовано сучасні західні концепції нації-держави. На прикладі соціологічної теорії Д. Шнапер та теорії тріадичного націоналізму Р. Брюейкера доведено визначальну роль нації-держави як основного суб'єкта консенсусно залагоджених міжнародних відносин у сучасному світі. Нації залишаються політичною неодмінністю, адже лише вони можуть закорінити міждержавний порядок у принципи народного суверенітету й волі народу. Доки глобальний порядок ґрунтуватиметься на балансі конкурентних держав, доти принцип національності лишатиметься єдиною визнаною легітимацією і фокусом народної мобілізації.

Архетиповий аналіз є дуже методологічно зручним в процесі вивчення слабо прогнозованих процесів суспільно-політичного життя нації. Широке використання архетипових конструкцій у процесі створення символічних образів може бути результатом ціннісної кризи нації в нестабільних обставинах функціонування соціуму. При цьому на завершальних стадіях демократичного транзиту зі стабілізацією суспільного

розвитку, потреба систематичного звернення до архетипових конструкцій колективного несвідомого поступово зменшується (але не зникає повністю).

У контексті кризового перехідного суспільства архетипи відіграють важливу роль вродженого стереотипу поведінки спільноти або індивіда і можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Зменшенню негативних наслідків і зниженню частоти кризової “апеляції” до архетипових свідомих складових сприятимуть розвиток у громадян критичного мислення, налагодження дієвих, регулярних комунікацій, співробітництва між владою та соціумом, потужний інститут громадянського суспільства.

Сучасні нації з розвиненим чутливим колективним несвідомим характеризуються феноменом гіперболізації у масовій свідомості вимог швидкого розриву з минулим і зростаючою незадоволеністю динамікою змін. Подвійність глибинного психе прикметно властива і сучасному українському суспільству.

Список використаних джерел

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ: Критика, 2001.
2. Sahlins M. The Return of The Event: Again. Washington and London: Smithsonian Institution Press, 1991.
3. Брюбейкер Р. Переображений націоналізм. Львів: Літопис, 2006.
4. Hadler R. Is Identity a Useful / Cross-Cultural Concept? *John Gills Commemorations: The Politics of Nation Identity*. Princeton: Princeton University Press, 1994. <https://doi.org/10.1515/9780691186658-004>
5. Verdery K. Whither Nation and Nationalism? 1993.
6. Calhoun C. Nationalism and Ethnicity. 1993. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.19.080193.001235>
7. Gregor McLennan. The Idea of The Modern State. UK and Philadelphia: Open University Press, 1984.
8. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. Київ: К.І.С., 2004.
9. Шнапер Д. Спільнота громадян. Харків: Фоліо, 2007.
10. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: Юніверс, 2000.
11. Шнапер Д. Нарис про сучасну рівність. Львів: Літопис, 1999.
12. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження. Київ: Альтернативи, 2003.
13. Харченко Л. Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2003. Вип. 5. С. 190–199.
14. Armstrong J. Nations before Nationalism. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1982. 447 p.
15. Бергер С. Бретонці, шотландці та інші європейські нації. Київ: Юніверс, 2002.
16. Geertz C. Thoughts on Researching Nationalism. Workshop on Understanding Nationalism. Princeton University Press: Institute for Advanced Studies, 1997.
17. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / за ред. А. Галушки. Київ: Ніка-Центр, 2011.
18. Манн М. Нації-держави в Європі і на інших континентах: різноманітність форм, розвиток, не угадання: Нації і націоналізм / за ред. Андерсона Б.К., 2002.
19. Gellner E. Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals. London, 1994.
20. Бауман З. Національна держава – що далі? *Вітчизняні записки*. 2002. № 6.
21. Greenfeld L. Nationalism. Five Roads to Modernity. Cambridge, 1992.

Отримано 26.05.23 та прийнято 19.06.23

References

1. Anderson, B. (2001). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian]
2. Sahlins, M. (1991). *The Return of The Event: Again*. Washington and London: Smithsonian Institute Press.
3. Brubaker, R. (2006). *Nationalism reframed*. Lviv: Litopys [in Ukrainian]
4. Hadler, R. (1994). Is Identity a Useful / Cross-Cultural Concept? In *John Gills Commemorations: The Politics of Nation Identity*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691186658-004>
5. Verdery, K. (1993). *Whither Nation and Nationalism?*
6. Calhoun, C. (1993). *Nationalism and Ethnicity*. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.19.080193.001235>
7. McLennan G. (1984). *The Idea of The Modern State*. UK and Philadelphia: Open University Press.
8. Smith, A. (2004). *Nationalism: theory, ideology, history*. Kyiv: K.I.C. [in Ukrainian]
9. Schnapper, D. (2007). *Community of citizens*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]
10. Aron, R. (2000). *Peace and war: a theory on international relations*. Kyiv: Univers [in Ukrainian]
11. Schnapper, D. (1999). *An essay on contemporary equality*. Lviv: Litopys [in Ukrainian]
12. Elias, N. (2003). *The civilizing process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian]
13. Kharchenko, L. (2003). Myth-making as an effective factor in social and political life. *Visnyk of the Lviv University. Series philosophical science*, 5, 190-199 [in Ukrainian]
14. Armstrong, J. (1982). *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press.
15. Berger, S. (2002). *Bretons, Basques, Scots, and other European nations*. Kyiv: Univers [in Ukrainian]
16. Geertz, C. (1997). *Thoughts on Researching Nationalism*. Workshop on Understanding Nationalism. Princeton University Press: Institute for Advanced Studies.
17. McNeill, W. (2011). *The rise of the West: a history of the human community*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian]
18. Mann, M. (2002). *Nation-states in Europe and other continents: diversifying, developing, not dying*. In B.K. Anderson (Ed.), *Nations and nationalism* [in Ukrainian]
19. Gellner, E. (1994). *Conditions of Liberty: civil society and its rivals*. London.
20. Bauman, Z. (2002). *National state – what is next? Domestic notes*, 6 [in Ukrainian]
21. Greenfeld, L. (1992). *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge.

Received on 26.05.23 and accepted 19.06.23